

Filologik ta'limda kognitiv-kommunikativ yondashuv: pedagogik zarurat va amaliy imkoniyatlar

Pardayeva Umida Norbayevna –

Toshkent davlat transport universiteti, Toshkent shahar,
Mirobod tumani, Temiryo'Ichilar ko'chasi 1-uy
E-mail: upardayeva33@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada filologik ta'limda kognitiv-kommunikativ yondashuvni qo'llashning pedagogik zarurati va amaliy imkoniyatlari tahlil qilingan. An'anaviy til o'qitish metodlarining kognitiv jarayonlar, individual farqlar, autentik muloqot va ijtimoiy-madaniy omillarni yetarli darajada hisobga olmasligi asoslangan. Mavjud filologik ta'lim amaliyoti bilan zamonaviy kompetensiyaviy talablar o'rtasidagi asosiy ziddiyatlar aniqlanib, ularni kognitiv-kommunikativ yondashuv vositasida bartaraf etish yo'llari ko'rsatib berilgan. Shuningdek, xotira strategiyalari, individual yondashuv, motivatsiya, tushunarli kirish gipotezasi va vazifaga asoslangan til o'rganishning metodik imkoniyatlari yoritilgan. Kognitiv-kommunikativ tamoyillarni o'quv dasturlarini loyihalash, amaliy mashg'ulotlar va baholash jarayoniga integratsiyalash imkoniyatlari tavsiflangan. Yondashuvni amaliyotga tatbiq etishda resurslar tafovuti, o'rganuvchilar xilma-xilligi va pedagoglarning kasbiy tayyorgarligi bilan bog'liq muammolar aniqlanib, ularni maxsus pedagogik mexanizmlar asosida hal etish zarurati asoslangan.

Kalit so'zlar: filologik ta'lim, kognitiv-kommunikativ yondashuv, pedagogik zarurat, kommunikativ kompetensiya, kognitiv jarayonlar, an'anaviy metodlar, autentik muloqot, vazifaga asoslangan ta'lim, motivatsiya, individual yondashuv, pedagogik mexanizm, til o'qitish metodikasi.

Когнитивно-коммуникативный подход в филологическом образовании: педагогическая необходимость и практические возможности

Аннотация. В данной статье анализируются педагогическая необходимость и практические возможности применения когнитивно-коммуникативного подхода в филологическом образовании. Обосновано, что традиционные методы обучения языку недостаточно учитывают когнитивные процессы, индивидуальные различия, аутентичное общение и социокультурные факторы. Выявлены основные противоречия между существующей практикой филологического образования и современными компетентностными требованиями, указаны пути их устранения посредством когнитивно-коммуникативного подхода. Также освещены стратегии памяти, индивидуальный подход, мотивация, понятная входная гипотеза и методические возможности обучения языку на основе задач. Описаны возможности интеграции когнитивно-коммуникативных принципов в процесс

проектирования учебных программ, практических занятий и оценки. При внедрении подхода в практику выявлены проблемы, связанные с диспропорцией ресурсов, разнообразием обучающихся и профессиональной подготовкой педагогов, и обоснована необходимость их решения на основе специальных педагогических механизмов.

Ключевые слова: *филологическое образование, когнитивно-коммуникативный подход, педагогическая необходимость, коммуникативная компетенция, когнитивные процессы, традиционные методы, аутентичное общение, обучение, основанное на задаче, мотивация, индивидуальный подход, педагогический механизм, методика обучения языку.*

Cognitive-communicative approach in philological education: pedagogical necessity and practical opportunities

Annotation. *This article analyzes the pedagogical necessity and practical possibilities of applying a cognitive-communicative approach in philological education. It is substantiated that traditional language teaching methods do not sufficiently account for cognitive processes, individual differences, authentic communication, and socio-cultural factors. The main contradictions between the existing practice of philological education and modern competence requirements have been identified, and ways to eliminate them through a cognitive-communicative approach have been shown. It also highlights the methodological possibilities of language learning based on memory strategies, an individual approach, motivation, an understandable input hypothesis, and task-based language learning. The possibilities of integrating cognitive-communicative principles into the process of curriculum design, practical training, and assessment are described. When implementing the approach into practice, problems related to resource disparities, student diversity, and the professional training of educators are identified, and the need to solve them based on special pedagogical mechanisms is substantiated.*

Keywords: *philological education, cognitive-communicative approach, pedagogical necessity, communicative competence, cognitive processes, traditional methods, authentic communication, task-based learning, motivation, individual approach, pedagogical mechanism, language teaching methodology.*

KIRISH

Tillarni o'rgatish asrlar davomida sezilarli darajada rivojlandi, turli metodologiyalar butun dunyo bo'ylab ta'lim sharoitlarida ishlab chiqilib, joriy etilmoqda. Grammatik tarjima usuli, to'g'ridan-to'g'ri metod va audio-lingual metod kabi an'anaviy usullarning har biri til o'rgatish haqidagi tushunchamizga o'z hissasini qo'shgan. Biroq, bu usullar ko'pincha til o'rganish bilan bog'liq kognitiv jarayonlarni ham, real muloqot ehtiyojlarini ham to'liq hisobga olmaydi, deb hisoblaymiz. Filologik ta'limning tarkibiy qismi bo'lgan til o'qitish amaliyotidagi mavjud holatni baholash uchun mazkur an'anaviy usullarni ketma-ket tahlil qilamiz.

Grammatik tarjima metodi. O'qitishning eng an'anaviy usullaridan biri bo'lgan "Grammatik tarjima" metodi o'rganilayotgan tildan gaplarni o'rganuvchilarning ona tiliga tarjima qilib o'rganishiga qaratilgan. Unda grammatik qoidalar va lug'atni eslab qolish orqali o'rganishga urg'u beriladi. Biroq, bu usul nutq va tinglash ko'nikmalariga e'tibor qaratilmagani, kommunikativ kompetensiyani rivojlantirmaganligi va o'rganuvchilarni real hayotda tildan mazmunli foydalanishga jalb qila olmagan uchun muntazam tanqid qilinadi.

To'g'ridan-to'g'ri metod. To'g'ridan-to'g'ri metod "Grammatik tarjima" metodiga reaksiya sifatida paydo bo'lib, maqsad tilga singib ketishni ta'kidlaydi. Bu nutq va tinglashga katta e'tibor qaratgan holda, lug'at boyligini oshirish, buyumlar va rasmlar orqali o'rgatishga yordam beradi. Ushbu usul kommunikativ ko'nikmalarni yaxshilagan bo'lsa-da, u ko'pincha grammatikani tizimli o'rganishni e'tiborsiz qoldiradi.

Audio-lingual metod. Audio-lingual metod til tuzilmalarini o'rgatish uchun takrorlash va mashqlarga tayanadi. U o'rganishning bixevioristik nazariyalariga asoslanadi va o'rganuvchilarga takroriy ta'sir orqali til o'rgatishga qaratilgan. Bu metod o'rganuvchilarning zerikishiga va til qoidalarini chuqur tushunmaslikka olib kelishi mumkin bo'lgan mexanik va takroriy tabiati uchun tanqid qilingan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Chet tillarini o'rgatishning an'anaviy usullari o'zining afzalliklariga ega bo'lsa-da, tilni samarali o'rganishga halal beradigan bir qator kamchiliklarga egaligini tahlil qildik. Kognitiv-kommunikativ yondashuv tilni o'zlashtirishning kognitiv, ijtimoiy va madaniy jihatlariga oid tushunchalardan foydalanish orqali ushbu kamchiliklarni bartaraf etish uchun keng qamrovli imkoniyat yaratadi. Til o'qitishda kognitiv-kommunikativ tamoyillarni kiritish o'rganuvchilar uchun yanada qiziqarli, samarali va mazmunli til o'rganish tajribasiga yetaklaydi hamda ularni maqsadli tilda real muloqotga tayyorlaydi. Yuqorida aytib o'tganimizdek, til o'qitishning an'anaviy usullari talabalar o'rtasida lingvistik kompetensiya va nutqiy ravonlikni samarali rivojlantirishdagi kamchiliklari uchun uzoq vaqt davomida tanqidga uchrab kelgan. Ko'pincha eslab qolish, grammatika qoidalarini va takroriy mashqlarga e'tibor qaratish bilan tavsiflangan ushbu an'anaviy yondashuvlar bir nechta asosiy sohalarda bugungi kunda dolzarb emasligini ko'rishimiz mumkin:

- an'anaviy metodlar ko'pincha talabalarga real hayotda tildan foydalanish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni bera olmaydi, bu esa akademik bilim va amaliy tildan foydalanish o'rtasidagi tafovutga olib keladi.

- yodlash va kontekstsiz grammatik o'qitishga urg'u berish talabalarning faolligi va motivatsiyasining pastligiga olib kelishi mumkin, chunki kontent ko'pincha o'quvchilarning shaxsiy qiziqishlari va ehtiyojlariga mos kelmaydi.

- bu metodlar ko'pincha o'rganuvchilarni tilda doim ham qo'llanilmaydigan tayyor jumlar va dialoglarga tayanadi, chunki ular tabiiy ravishda ona tilida so'zlashuvchilar tomonidan qo'llaniladi hamda ularning turli kontekstlarda tilni tushunish va ishlab chiqarish qobiliyatini cheklaydi.

- til o'rganish nafaqat lug'at va grammatikani egallashdan iborat emas; bu, shuningdek, tildan foydalanishga yordam beradigan madaniy nyuanslarni tushunish bilan ham bog'liqdir. An'anaviy yondashuvlar ko'pincha bu jihatni e'tibordan chetda qoldirib, o'rganuvchilarning madaniyatlararo samarali muloqot qilish qobiliyatiga to'sqinlik qiladi.

- an'anaviy o'qitish metodlari turli xil talabalarning o'rganish uslublari, ehtiyojlari va yashash tarzlarini hisobga olmaydi, bu esa ayrim talabalarning o'z imkoniyatlarini to'liq amalga oshirishini qiyinlashtiradi.

Yuqoridagi tahlil an'anaviy amaliyotning metodik kamchiliklarini ko'rsatdi. Biroq kognitiv-kommunikativ yondashuvni qo'llash zaruratini to'la asoslash uchun mazkur kamchiliklarni zamonaviy kompetensiyaviy talablar bilan qiyoslab, ziddiyatlar tizimi darajasiga ko'tarish lozim. Zamonaviy dissertatsion tadqiqotlar tahlili ana shunday ziddiyatlarni aniqlash imkonini beradi. Mazkur ziddiyatlarning har biri o'z yechimini kognitiv-kommunikativ yondashuv doirasida topishi mumkin, chunki aynan shu yondashuv kognitiv rivojlanish (tafakkur, tahlil, konseptual idrok) bilan nutqiy-kommunikativ rivojlanishni (real muloqot, pragmatik malaka) yagona pedagogik jarayonda birlashtiradi. Ziddiyatlar va ularning yondashuv doirasidagi yechimlari o'rtasidagi muvofiqlikni 1-jadvalda ko'rsatishga harakat qildik.

**Aniqlangan ziddiyatlar va ularning kognitiv-kommunikativ yondashuv
doirasidagi pedagogik yechimlari**

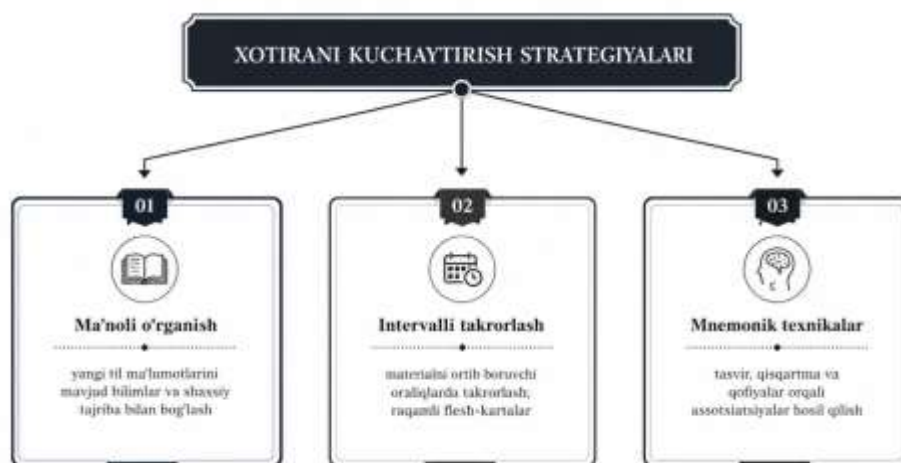
Aniqlangan ziddiyat	Kognitiv-kommunikativ yondashuv doirasidagi yechim
Bilim uzatishga yo'naltirilgan ta'lim – raqobatbardosh lisoniy shaxsni shakllantirish talabi	Ta'lim maqsadini kompetensiyalar tiliga o'tkazish; tanqidiy tafakkur va meta-nutqni maqsadli rivojlantirish
Nazariy bilimlarning ustuvorligi – amaliy muloqot malakasiga ehtiyoj	Har bir nazariy mavzuni kommunikativ vazifa bilan yakunlash; bilimdan malakaga o'tish mexanizmi
Kognitiv-pragmatik imkoniyatlar – ularning tatbiq etilmaganligi	Muammoli va ijodiy texnologiyalarni o'quv jarayoniga tizimli joriy etish
Sun'iy o'quv mashg'ulotlari – real nutqiy vaziyat talablari	Autentik materiallar va real nutqiy vaziyatlarga asoslangan topshiriqlar tizimi
Reproduktiv mashqlar – produktiv faoliyat talabi	Tahlil, sintez, ijod va hamkorlikka yo'naltirilgan topshiriqlar ulushini oshirish
Til – aloqa vositasi – til – tafakkur rivojlantiruvchisi	Til hodisalarini konseptual anglash va semantik tahlil orqali o'rgatish

Kognitiv-kommunikativ yondashuv shaxslarga tilni egallash, undan foydalanish va tushunish imkonini beradigan psixologik va neyrobiologik omillarga oid ilmiy tushunchalarni qo'llash orqali ushbu nuqsonlarni hal etishning istiqbolli yo'lini taklif qiladi. Psixologiya va tilshunoslik kesishmasidagi ushbu fanlararo soha tilning ongda qanday qayta ishlanishi, bolalar va kattalar tillarni qanday o'rganishi, tilni o'zlashtirish va undan foydalanishga turli kognitiv va ijtimoiy omillar qanday ta'sir ko'rsatishi bo'yicha zarur choralarni ishlab chiqishi mumkin. Til o'qitishda kognitiv-kommunikativ tamoyillarni integratsiyalashgan holda o'qituvchilar an'anaviy usullardan tashqariga chiqib, yanada yaxlit, qiziqarli va samarali yondashuvlarni qo'llashlari mumkin. Bunday tamoyillar miyaning tilni qayta ishlashning tabiiy usullarini, jumladan mazmunli muloqotning ahamiyatini, tilni o'rganishda xotira va diqqatning rolini, tilni o'zlashtirishga motivatsiya va hissiyotning ta'sirini aks ettiruvchi o'qitish strategiyalarini ishlab chiqishga yordam beradi. Bundan tashqari, kognitiv-kommunikativ nuqtai nazardan talabalar o'rtasidagi o'zgaruvchanlikni tushunish individuallashtirilgan va moslashuvchan o'qitish usullariga yetaklaydi, natijada o'rganilayotgan xorijiy tilni chuqurroq va funksional o'zlashtirishga yordam beradi. Shunday qilib, til o'rganishning kognitiv asoslariga oid tadqiqotlar nafaqat an'anaviy xorijiy tillarni o'qitish usullarini tanqidiy ko'rib chiqadi, balki tilni o'qitishda yanada nozik, samarali va talabaga yo'naltirilgan yondashuvni taklif etib, filologik ta'limda innovatsiyalar uchun asos yaratadi.

Til o'rganishning kognitiv asoslarini o'rganuvchi fanlararo tadqiqotlar tilni o'zlashtirish, tushunish va ishlab chiqarishni osonlashtiradigan kognitiv va neyrobiologik jarayonlarni o'rganar ekan, bu soha til o'rgatish bilan bog'liq bo'lgan bir qator ta'lim sohalarini, jumladan, ona tili va xorijiy tilni o'zlashtirish, tilni qayta ishlash mexanizmlari, o'qish va yozishning kognitiv asoslari, nutqni idrok etish va tilni ishlab chiqarishni o'z ichiga oladi. Til o'rganishning kognitiv asoslarini o'rganuvchi fanlararo tadqiqotlar talabalarning tillarni qanday tushunishi, ishlab chiqarishi va o'rganishini tadqiq etish orqali tilni o'qitishning yanada samarali metodologiyasini ishlab chiqish uchun ilmiy asos yaratadi. Bu borada sohaviy adabiyotlarga nazar tashlaydigan bo'lsak, E.Lenneberg [1] hamda S.Krashenning [2] tadqiqotlarida ona tili va xorijiy tilni egallash o'rtasidagi o'xshashlik va farqlar o'rganilgani, til o'rganish uchun muhim davrlar, tug'ma til bilimlarining roli va

lingvistik ta'siri haqida tushunchalar berilganiga guvoh bo'lamiz. A.Frederichining [3; 1357-1392] izlanishlarida esa mazkur sohadagi tadqiqotlar miyaning og'zaki va yozma tilni qanday qayta ishlashi hamda tushunishi o'rganilgan, shu jumladan fonetik tovushlarni dekodlash, sintaktik tuzilmalarni tahlil qilish va semantik ma'lumotni birlashtirish kabilar tadqiq qilingan. Til o'rganishning kognitiv asoslarini o'rganuvchi fanlararo tadqiqotlarning o'qish va yozish bilan bog'liq bo'lgan kognitiv jarayonlarni o'rganishi, fonologik ong, so'zlarni tanib olish va yozma tilning aqliy tasviri haqida tushunchalar berilishini Ch.Perfetti [4] ilmiy tadqiqotlari natijalarida ko'rishimiz mumkin bo'lsa, nutq tovushlarini qanday qabul qilish hamda ishlab chiqarishni tushunish talaffuzni o'rgatish, eshitish idroki, artikulyatsion mexanizmlar, fonologik ishlov berish o'rtasidagi o'zaro ta'sirni e'tiborga olish A.Liberman [5; 431-461] ishlarida o'z aksini topgan. Shunday qilib, til o'rganishning kognitiv asoslariga oid tadqiqotlar tilni o'rganish va undan foydalanish jarayonlari haqida bebaho tushunchalarni taqdim etadi, tilni o'zlashtirishning kognitiv va ijtimoiy voqeliklariga asoslangan til o'rgatish amaliyoti haqida zarur manbani taqdim etadi. Ushbu sohadagi izlanishlar rivojlanishda davom etar ekan, chet tili ta'limida qo'llaniladigan metodikalarni yanada takomillashtirish, ularning ilmiy asoslanganligi va pedagogik jihatdan dalillanganligini ta'minlashga hissa qo'shadi.

Xorijiy tilni o'qitishning an'anaviy metodlaridagi ayrim kamchiliklarni kognitiv-kommunikativ tamoyillar orqali bartaraf etish til o'rganish bilan bog'liq kognitiv jarayonlarni chuqur anglashni ham talab qiladi. Bu jarayonlar xotira va tilni o'zlashtirish, diqqat va ongni, tilni qayta ishlashning samarali strategiyalarini qamrab oladi. Psixolingvistik tushunchalarni qo'llash orqali o'qituvchilar til o'qitish metodologiyasini miyaning tilni qanday o'rganishi va qayta ishlashiga moslashtirishni yaxshilashi mumkin. Xotira tilni o'zlashtirishda hal qiluvchi rol o'ynar ekan, bunda ishchi xotira hajmi til o'rganish uchun ayniqsa muhimdir. Ishchi xotira bu – ma'lumotni qayta ishlash uchun vaqtincha saqlash uchun mas'ul bo'lgan, murakkab jummalarni tushunish, yangi lug'atni o'rganish va grammatik qoidalarni o'zlashtirish uchun juda muhim bo'lgan kognitiv tizim demakdir. [6; 189-208] Til o'rganishda xotirani kuchaytirish strategiyalari quyidagilarni o'z ichiga oladi hamda ushbu strategiyalar 1-rasmda umumlashtirilgan bo'lib, quyida ularning mazmunini ochib beramiz.

1-rasm. Til o'rganishda xotirani kuchaytirish strategiyalari

– **Ma'noli o'rganish**: Yangi til ma'lumotlarini mavjud bilimlar bilan bog'lash uni yanada esda qolarli qiladi. Talabaning qiziqishlari va tajribasiga mos keladigan mavzuli birliklar yoki kontekstlardan foydalanish chuqurroq qayta ishlash va yaxshiroq eslab qolishga yordam beradi.

– **Intervalli takrorlash:** ma'lumotlar ortib borayotgan oraliqlarda ko'rib chiqiladigan interval effektidan foydalanish til materialining uzoq muddatli saqlanishini sezilarli darajada yaxshilaydi. Raqamli flesh-karta ilovalari va intervalli takrorlash tizimlari ushbu jarayonni avtomatlashtirish uchun til o'rgatishda foydalanish yaxshi samara beradi.

– **Mnemonik texnikalar:** mnemonikalar talabalarga oddiy assotsiatsiyalar orqali murakkabroq ma'lumotlarni eslab qolishlariga yordam beradigan xotira vositalaridir. [7] Tasvirlar, qisqartmalar yoki qofiyalar kabi usullar lug'atni o'zlashtirish uchun ayniqsa samarali bo'lishi mumkin. Til o'qitish metodlarini takomillashtirishda individual farqlar va talabalar maqsadlarining o'zgaruvchanligini bartaraf etish muhim ahamiyatga ega. Vizual, eshitish, kinestetik va shu kabi o'rganish uslublari tushunchasida talabalar ma'lumotni qabul qilish va qayta ishlash qaysi usullarini afzal ko'rganligini nazarda tutamiz. Til o'qitishni o'rganish uslublariga moslashtirish o'quvchilar o'ziga jalb qiladigan yanada inklyuziv va turfa o'quv materiallarini ishlab chiqishga yordam beradi. [8; 105-119] Masalan:

– **Vizual talabalar:** Grafiklar, infografika va yozma materiallarni o'z ichiga olish vizual o'quvchilarga til tushunchalarini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

– **Eshitish orqali o'rganuvchilar:** Og'zaki taqdimotlar, muhokamalar va tinglash faoliyati eshitish orqali ma'lumotni samaraliroq qayta ishlaydigan talabalarga yordam beradi.

– **Kinestetik talabalar:** Rolli o'yinlar, jismoniy mashg'ulotlar va amaliy topshiriqlar bilan shug'ullanish harakat va teginish tajribasini afzal ko'ruvchi talabalar uchun o'rganish samaradorligini yaxshilaydi. Bundan tashqari, analitik va eksperimental talabalarni farqlash ham o'qitish strategiyalarini takomillashtirishga imkon beradi. Analitik talabalar til qoidalari va normalari asosida tuzilgan, batafsil tahlilga ega darsni afzal ko'rishsa, eksperimental talabalar esa umumiy ma'no, kontekst va real hayotda tildan foydalanishga yo'naltirilgan muhitda muvaffaqiyat qozonishadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tilni o'rgatishning an'anaviy metodlarining cheklovlari, ayniqsa, til o'rgatishda ularning ko'pincha sun'iy va kontekstsiz yondashuvi tildan asl foydalanishni birlashtirish va kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish zarurligi qayd etiladi. Ta'kidlaganimizdek, kognitiv-kommunikativ tamoyillar ushbu muammolarni hal qilish uchun mustahkam asos bo'lib xizmat qilishi mumkin, shuningdek, o'zlashtirish gipotezasi tilni o'zlashtirish dinamikasi va samarali muloqotning asosiy roli haqida tushuncha beradi. Stiven Krashenning o'zlashtirish gipotezasida aytilishicha, tilni o'zlashtirish talaba hozirgi malaka darajasidan biroz yuqoriroq bo'lgan til darajasi materialini o'zlashtirganda samarali bo'ladi, bunday holatda o'zlashtirish tushunarli, ammo til rivojlanishini rag'batlantirish uchun murakkab bo'ladi, ammo talabaga jiddiy qiyinchilik tug'dirmaydi. [9] Bunday tamoyilda talabalarga ona tilini minimal darajada qo'llashni rag'batlantiradigan, ammo rivojlantiruvchi xorijiy til materiali bilan ta'minlash muhim hisoblanadi.

Vazifaga asoslangan til o'rganish (Task Based Language Learning) - bu til o'rganishni mazmunli vazifalar kontekstida joylashtirish orqali yuqorida qayd etilgan tamoyillarni o'zida mujassam etgan ta'lim yondashuvidir. [10] Vazifaga asoslangan til o'rganish real hayotdagi tildan foydalanishga o'xshash vazifalarni bajarishga qaratilgan hamda shu bilan muloqot kompetensiyasi va amaliy til ko'nikmalarini rivojlantiradi. J.Richards ta'kidlaganidek, kommunikativ til ta'limining zamonaviy bosqichi aynan mazmunga asoslangan va vazifaga asoslangan o'qitish shakllarida o'z rivojini topmoqda [11; 47]. Tilni o'qitishda kognitiv-kommunikativ tamoyillarni va vazifaga asoslangan til o'rganishga e'tibor qaratish tilning real vaziyatlarda qo'llanilishi va muloqot kompetensiyasini rivojlantirishi orqali an'anaviy usullarning kamchiliklarini bartaraf etishi mumkin. Vazifaga asoslangan til o'rganishning tarkibiy komponentlari 2-rasmda keltirildi.

2-rasm. Vazifaga asoslangan til o'rganish (TBLL) komponentlari

Ta'kidlashimiz joizki, xorijiy tilni o'qitishda kognitiv-kommunikativ tamoyillarni qo'llash inson miyasi tilni tabiiy ravishda qanday o'zlashtirishi bilan uyg'unlashtirish orqali ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Quyida ushbu tamoyillarning o'quv dasturlarini ishlab chiqishda, amaliy mashg'ulotlarda va baholash amaliyotlarida qo'llanilishini keltirishga harakat qilamiz. Kognitiv-kommunikativ tamoyillarni o'quv dasturini loyihalashda integratsiyalash tilni o'rganish bilan bog'liq kognitiv jarayonlarga javob beradigan materiallarni tanlash va til vazifalarini tuzishga strategik yondashuvni o'z ichiga oladi. Tadqiqotimizda mazkur strategik yondashuvlar aniqlashtirildi. Ular quyidagilar:

O'quv materiallarini tanlash: talabalarga tilni ochib beradigan autentik materiallarni tanlash lozim, chunki u kelgusida real dunyo sharoitlarida qo'llashga mos bo'lishi maqsadga muvofiq. Turli xil lingvistik bilimlarni taqdim etish va turli kognitiv yo'llarni rag'batlantirish uchun videolar, podkastlar va ijtimoiy media kontenti kabi multimedia resurslarini qo'shish ham salmoqli yordam beradi.

Vazifalar tuzilishi: bunda tilni faol qo'llashga yordam beradigan vazifalarni loyihalash kerak bo'ladi. Tildan tabiiy foydalanishga o'rgatish uchun muammoni hal etishni, amaldagi materialni muhokama qilishni va tildan ijodiy foydalanishni talab qiluvchi mashg'ulotlarni birlashtirish, vazifalar esa oddiydan murakkabgacha ketma-ket bo'lishi lozim hamda bu talabalarning rivojlanayotgan til bilimlari va kognitiv imkoniyatlariga mos bo'lishi kerak.

Kognitiv-kommunikativ tamoyillarni qo'llaydigan dars faoliyati talabalarni mazmunli va kognitiv jihatdan rag'batlantiruvchi tajribalarga jalb qilish orqali tilni o'zlashtirishni sezilarli darajada oshirishi mumkin.

Interfaol hikoyalar: bunda talabalar birgalikda hikoyalar yaratadigan va hikoya qiladigan mashg'ulotlarga jalb qilinadi. Ushbu mashg'ulot bir voqea-hodisani tasvirlashda tildan foydalanishning tabiiy vositasi sifatida ishlatishga undaydi, ijodkorlikni rag'batlantiradi va kontekstli o'rganishga yordam beradi.

Rolli o'yinlar: talabalardan tildan ma'lum maqsadlarda foydalanishni talab qiladigan rolli o'yinlar orqali real hayotiy vaziyatlarni taqlid qilish mumkin, masalan, restoranda ovqat buyurtma qilish yoki ish uchun intervyu. Bu pragmatik kompetensiyani va turli kontekstlarda tildan moslashuvchan foydalanish qobiliyatini rivojlantiradi.

Hamkorlikdagi loyihalar: guruhlar bilan hamkorlikni talab qiladigan loyihalarni amalga oshirish, masalan, tili o'rganilayotgan mamlakatlar madaniy jihatlarini tadqiq qilish va taqdim etish yaxshi samara beradi. Shuningdek, hamkorlikdagi loyihalar L.Vigotskiyning ijtimoiy-madaniy nazariyasiga ko'ra, kognitiv rivojlanish va tilni o'zlashtirishning asosiy omili bo'lgan ijtimoiy o'zaro muloqotga ham yordam beradi.

Kognitiv-kommunikativ tamoyillarga asoslangan baholash amaliyoti o'quvchilarning til qobiliyatlarini yanada yaxlit ko'rishni ta'minlab, kommunikativ kompetensiyani va real dunyo tilidan foydalanishni baholashga qaratilgan.

Faoliyatga asoslangan baholash: talabalardan taqdimotlar, bahslar yoki yozma topshiriqlar kabi haqiqiy kontekstlarda tildan foydalanish qobiliyatini ko'rsatishni talab qiladigan vazifalardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bu baholash grammatik mukammallikdan ko'ra samarali muloqot qilish ko'nikmasini birinchi o'ringa qo'yadi.

Portfolioni baholash: portfoliolarini baholash vositasi sifatida amalga oshirilganda talabalar vaqt o'tishi bilan til o'rganish yutuqlarini ko'rsatadigan ishlarni tuzadilar. Portfoliolar yozma topshiriqlar, audioyozuvlar va o'rganish tajribasiga oid fikrlarni o'z ichiga olishi mumkin, bu esa til ko'nikmalarini har tomonlama baholash imkonini beradi.

– **O'z-o'zini va tengdoshlarini baholash:** tildan foydalanishni tanqidiy tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirish uchun talabalarni o'z-o'zini va tengdoshlarini baholashda qatnashishga undash zarur tadbirlardan biri hisoblanadi. Bu metalingvistik ongni rivojlantiradi va talabalarni tilni rivojlantirish jarayonida faol rol o'ynashga undaydi.

Kognitiv-kommunikativ tamoyillarni o'quv dasturlarini loyihalash, amaliy mashg'ulotlar va baholash amaliyotlarida qo'llash orqali o'qituvchilar kognitiv jihatdan qiziqarli hamda tilni o'zlashtirishning tabiiy jarayonlari bilan chambarchas bog'liq bo'lgan til o'rganish muhitini yaratadilar. Ushbu yondashuv nafaqat til o'rganishni samaraliroq qiladi, balki talabalar uchun yanada qiziqarli va dolzarb bo'lib, natijada tilni bilish, undan foydalanishda ishonch darajasini oshiradi. Bundan tashqari, chet tilini o'qitishda kognitiv-kommunikativ yondashuvni tatbiq etish til o'rganishni rivojlantirishning o'zgaruvchan yo'lini ham taqdim etadi. Biroq, bu yondashuv, ayniqsa, uni turli xil ta'lim sharoitlarida qo'llashda o'ziga xos muammolar va mulohazali vaziyatlar ham uchraydi.

Kognitiv-kommunikativ tamoyillarni qo'llashdagi asosiy muammolardan biri ta'lim sharoitlarining o'zgaruvchanligi bo'lib, u yaxshi resurslar bilan ta'minlangan shahar tipidagi muassasalardan tortib to kam resurslarga ega qishloq tipidagi joylarga bo'lishi mumkin. Texnologiyadan foydalanish, guruhdagi talaba soni va talabalarining lingvistik bilim bazasi ma'lum kognitiv-kommunikativ faoliyatning amalga oshirilishiga katta ta'sir ko'rsatishi mumkin. Masalan, interfaol hikoyalar va hamkorlikdagi loyihalar barcha sharoitlarda mavjud bo'lmasligi mumkin bo'lgan resurslar va dars muhiti darajasini talab qiladi. [12] Bunga yechim sifatida kognitiv-kommunikativ faoliyatni mavjud resurslarga moslashtirish, ilg'or texnologiyalardan foydalana olmaydigan guruhlarda tengdoshlar bilan muhokama qilish kabi kam resursli usullarga e'tibor qaratish yaxshi samara beradi. Yana bir muammo shuki, til o'rganuvchilar turli xil tilshunoslik, kognitiv qobiliyat va o'rganish uslublariga ega bo'lib, ularning o'zaro muloqoti va tildan autentik foydalanishga urg'u beradigan kognitiv-kommunikativ yondashuv an'anaviy metodlarga ko'proq moyil talabalarining o'zlashtirishini qiyinlashtirishi mumkin. Har bir talabaning o'z shaxsiy ehtiyojlariga mos ravishda material bilan ishlashini ta'minlash uchun turli xil o'rganish uslublari va tilni bilish darajalariga mos keladigan turli tadbirlarni ishlab chiqish zamonaviy pedagogning samarali yechimi bo'ladi. Til o'qitishda kognitiv-kommunikativ yondashuvni samarali tatbiq etish uchun nafaqat o'qitayotgan tilni puxta egallagan, balki kognitiv-kommunikativ tamoyillarni va ularni ta'lim muassasalarida qo'llash usullarini ham yaxshi biladigan pedagoglar kerak bo'lib, o'qituvchilar malakasini oshirish dasturlari hozirgi vaqtda bunday keng qamrovli tayyorgarlikni o'z ichiga olmaydi, bu esa o'qituvchilarni ushbu tamoyillarni samarali qo'llashga tayyor emasligiga olib keladi. Xorijiy tilni o'qitishda amaliy qo'llanmalarga e'tibor qaratgan holda til o'rganishning kognitiv asoslariga oid tadqiqotlar kurslarini o'z ichiga olgan holda o'qituvchilar tayyorlash o'quv dasturlarini yangilash sohani har tomonlama tushunish uchun psixologlar va tilshunoslar bilan hamkorlikni o'z ichiga olishi navbatdagi muammoning yechimi sifatida qaraladi. Shuningdek, til o'rganishning kognitiv asoslariga oid tadqiqotlarning dastlabki poydevoriga ega bo'lsa ham, bu sohadagi

tadqiqotlarning tez rivojlanayotgan tabiati til o'qituvchilarining doimiy kasbiy rivojlanishini taqozo etadi. Ta'lim muassasalari o'qituvchilarga til o'rganishning kognitiv asoslariga oid tadqiqotlar sohasidagi so'nggi tadqiqotlar va uning til o'rgatishdagi oqibatlaridan xabardor bo'lish imkonini beradigan doimiy kasbiy rivojlanish imkoniyatlarini taqdim etishi lozim bo'ladi. Bu seminarlar, vebinarlar va sohaviy ilmiy-tadqiqot jurnallarini kuzatib borish va shu kabilarni o'z ichiga oladi. Shunday qilib, til o'qitishda kognitiv-kommunikativ tamoyillarning integratsiyalashuvi muayyan qiyinchiliklar tug'dirsa-da, ularni mahalliy sharoitga o'ylangan holda moslashtirish, o'quv dasturini takomillashtirish va o'qituvchilarni turli vaziyatlarga tayyorlash orqali hal etish mumkin. Til o'rganishning kognitiv asoslarini o'rganuvchi fanlararo tadqiqotlarning rivojlanib borayotgan tabiati va uning til o'qitishda qo'llanilishi doimiy izlanishlar va fanlararo hamkorlikni taqozo etar ekan, til ta'limi sharoitida psixolingvistik nazariyalarni sinovdan o'tkazadigan va aniqlaydigan empirik tadqiqotlarga doimiy ehtiyoj mavjud.

XULOSA

Demak, izlanishlar natijasida quyidagicha aniqliklar kitirish lozim. Birinchidan, til o'qitishning an'anaviy usullari (grammatik tarjima, to'g'ridan-to'g'ri, audio-lingual metodlar) tahlili ularning kognitiv jarayonlarni, individual farqlarni, autentik muloqot va ijtimoiy-madaniy omillarni yetarlicha hisobga olmasligini ko'rsatdi. Ikkinchidan, tadqiqotlar asosida mavjud filologik ta'lim amaliyoti bilan zamonaviy kompetensiyaviy talablar o'rtasidagi olti ziddiyat aniqlandi: bilim uzatish – lisoniy shaxsni shakllantirish; nazariy bilim – amaliy muloqot; kognitiv-pragmatik imkoniyatlar – ularning tatbiq etilmagani; sun'iy mashg'ulotlar – real nutqiy vaziyatlar; reproduktiv mashqlar – produktiv faoliyat; tilvosita – til-tafakkur rivojlantiruvchisi. Uchinchidan, ushbu ziddiyatlarning har biri kognitiv va nutqiy rivojlanishni yagona jarayonda birlashtiruvchi kognitiv-kommunikativ yondashuv doirasida o'z yechimini topishi asoslandi; buni xotira strategiyalari, individual farqlar, motivatsiya, tushunarli kirish gipotezasi va vazifaga asoslangan ta'limga oid ilmiy dalillar ham tasdiqlaydi. To'rtinchidan, yondashuvni tatbiq etishdagi to'siqlar (resurslar tafovuti, o'rganuvchilar xilma-xilligi, pedagoglar tayyorgarligining yetishmasligi) uni stixiyali emas, balki maxsus ishlab chiqilgan pedagogik mexanizmlar orqali joriy etish lozimligini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Lenneberg E.H. Biological Foundations of Language. – New York: Wiley, 1967.
2. Krashen S.D. Principles and Practice in Second Language Acquisition. – Oxford: Pergamon Press, 1982.
3. Friederici A.D. The brain basis of language processing: From structure to function *Physiological Reviews*. – 2011. – Vol. 91 (4). – P. 1357-1392.
4. Perfetti C.A. Reading Ability. – Oxford: Oxford University Press, 1985.
5. Liberman A.M., Cooper F.S., Shankweiler D.P., Studdert-Kennedy M. Perception of the speech code // *Psychological Review*. – 1967. – Vol. 74 (6). – P. 431-461.
6. Baddeley A. Working memory and language: an overview // *Journal of Communication Disorders*. – 2003. – Vol. 36 (3). – P. 189-208.
7. Tursunnazarova E.A. Ingliz tilini o'rganish jarayonida nomutaxassis o'qituvchilarning motivatsiyasini shakllantirishda mnemonika usullaridan foydalanish // *Ped. fan. bo'yicha falsafa dok. (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati*. – Chirchiq, 2023.
8. Pashler H., McDaniell M., Rohrer D., Bjork R. Learning styles: Concepts and evidence // *Psychological Science in the Public Interest*. – 2008. – Vol. 9 (3). – P. 105-119.
9. Krashen S. Principles and Practice in Second Language Acquisition. – Oxford: Pergamon, 1982.